

Назаренко О. М.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Одеська юридична академія»КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ
ПРОМОВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено аналізу тексту промов Президента України в комунікативно-прагматичному аспекті. Проаналізовано типи адресантів та визначено структурні та семантичні маркери мовленнєвого впливу на адресата, що є одним зі способів репрезентації внутрішньотекстової категорії діалогічності.

Ключові слова: комунікативно-прагматичний аспект, промова Президента України, адресант, адресат.

Постановка проблеми. Комунікативно-прагматичний підхід до аналізу тексту уможливує вивчення як його внутрішньотекстових особливостей, так і прагматичних настанов мовців, їхньої комунікативної взаємодії, зв'язків з іншими текстами в масово-інформаційній та культурно-літературній сферах, мовленнєвого впливу на адресата, що в цілому становить підґрунтя категорії діалогічності як сутнісної ознаки тексту та визначає актуальність проблематики дослідження.

Метою статті є аналіз тексту промови Президента України в комунікативно-прагматичному аспекті. Мета визначає завдання дослідження: розглянути політичний текст як компонент комунікативного акту та визначити його одиниці й категорії; визначити типи адресантів і виокремити структурні та семантичні особливості мовленнєвого впливу на адресата. *Предметом* дослідження є засоби реалізації категорії діалогічності в українському політичному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перехід від аналізу окремих речень як конститuentів тексту до цілісного текстового утворення було пов'язане з виокремленням комунікативно-прагматичної парадигми [1, с. 19]. В українському мовознавстві цей етап представлений працями В. Кухаренко, Л. Лосевої, І. Колегаєвої, в яких аналіз здійснено на матеріалі російської та германських мов.

Діалогічну орієнтацію тексту підкреслюють більшість сучасних дослідників, наприклад А. Мойсієнко зазначає: «Сприймаючи текст як специфічну мовну реальність, варто розглянути його як не менш специфічний процес, що протікає між свідомістю того, хто творить, і свідомістю того, хто сприймає» [2, с. 22]. Зважаючи на таке тлумачення тексту, можна розглядати його як діалог між свідомостями комунікантів: текст виступає посередником між суб'єктами комунікації, між їхніми картинами світу, світосприйняттям і світоуявленням.

Відповідно до аспектів дослідження тексту в лінгвістиці сформувалися основні методологічні напрями текстолінгвістики, які О. Селіванова, враховуючи традиційні та новітні лінгвістичні методології, визначає в такий спосіб: структурно-граматичний, текстової семантики, комунікативно-прагматичний, семіотичний, лінгвокультурологічний та етнолінгвістичний, когнітивний, прикладний [3, с. 485–490].

Комунікативно-прагматичний напрям пов'язаний з розробкою проблеми комунікативного моделювання тексту, вивченням категорій мовця та реципієнта, актуалізацією комуніка-

тивних аспектів у вивченні тексту, з початком аналізу дискурсу в співвідношенні з текстом і започаткуванням дискурсології як окремої лінгвістичної галузі. Цей напрям зумовив появу прагматики тексту, представниками якої є Т.А. ван Дейк, А. Баранов, І. Колегаєва, О. Воробйова, Є. Сидоров, О. Селіванова, Г. Почепцов, О. Каменська, Т. Радзівська та ін.

Виклад основного матеріалу. Розвиток лінгвістичної прагматики активізував лінгвістичні дослідження мовця та реципієнта – в сукупності з текстом як результатом комунікації.

У комунікативному акті беруть участь два комуніканти – це адресант та адресат. Суб'єкти мовлення та сприйняття становлять основні компоненти комунікативної взаємодії, що пов'язані з прагматичним аспектом вивчення вербальної комунікації та тексту. Прагмалінгвістичне дослідження тексту насамперед орієнтовано, з одного боку, «на виявлення особливостей авторської присутності» [4, с. 30], а з іншого – на реципієнта.

Адресант є автором або мовцем тексту, який продукує мовлення, ініціює спілкування і регулює його тематику й прагматичне наповнення, інтенційність комунікативної взаємодії задається саме адресантом.

Чинник адресанта безпосередньо пов'язаний із суб'єктивною модальністю, що «нашаровується на основну модальну кваліфікацію» та «створює додаткову модальну інтерпретацію висловлень» [5, с. 338]. Суб'єктивна модальність «може реалізуватися за допомогою різних лексичних (вставних слів, модальних часток, вигуків) і нелексичних (інтонації, порядку слів або особливих синтаксичних конструкцій) засобів». [6, с. 120]. Ф. Бацевич тлумачить суб'єктивну модальність як «факультативний семантико-прагматичний чинник комунікативної ситуації й спілкування загалом, який реалізується як низка різноманітних відношень адресанта (мовця, автора) до повідомлюваного», джерелом якого є «оцінка, її суб'єктом є мовець, об'єктом – різні аспекти відношення змісту комунікативних одиниць до дійсності, засобами – мовні одиниці, категорії <...>» [7, с. 191].

Експлікація позиції адресанта в політичних промовах часто супроводжується посиленням внутрішньої діалогічності тексту. Внутрішньотекстову діалогічність яскраво виражено як цитування та посилання на думку адресата мовлення, що увиразнює імпліцитну діалогічність, яка виявляється через перехресні посилання та цитування різних джерел, напр.: *«Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу...»*. *«Однині воєдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народна Республіка <...> і Наддніпрянська Велика Україна. Однині є єдина незалежна Українська Народна Республіка»*. Слова, якими я розпочав свій виступ, виглядають як суцільний текст. Другий абзац органічно впливає з першого, а третій – логічний висновок з перших двох. А насправді

це – витяги з різних документів. І між ними помістився цілий рік драматичних подій, які змінили Україну, змінили Європу і змінили весь світ. **Це – фрази з Четвертого Універсалу Центральної Ради та з Акта Злуки. Акт урочисто виголосили 22 січня 1919 року на Софійському майдані.** А Універсал ухвалили роком раніше (Промова з нагоди Дня Соборності України та 100-річчя проголошення незалежності УНР 22.01.2018 р.). У цьому тексті завдяки кільком посиланням на джерела інформації та цитуванню документів повною мірою маніфестована категорія діалогічності. Автор зазначає всі джерела інформації, їхні комунікативні позиції та передає як непряме мовлення, використовуючи цитування. На нашу думку, такий тип діалогічної взаємодії може бути реалізований з маніпулятивною метою, оскільки передбачає вибіркоче подання інформації, отриманої в результаті комунікативної взаємодії.

Більш частотним типом узагальненого адресата є об'єднання автора з адресатом, останній може бути по-різному маніфестований у тексті, передусім за допомогою виключно граматичних засобів, напр.: *Не лише діти, а кожен з нас, незалежно від віку, вірить у диво. <...> Особливо в цю ніч, коли настає Новий рік і переповнює наші серця радістю, вірою, надією.*

Ми подолали шок від руйнування частини індустріального потенціалу, спричиненого військовою агресією. Ми адаптували наше господарство до нових умов. Нам вдалося відновити економічне зростання. <...> Ми зміцнили нашу обороноздатність. <...> Як єдиний народ, ми раділи перемозі Джамали на Євробаченні, величезному успіху українських паралімпійців <...> (Новорічне привітання Президента України 31.12.2016 р.). Узагальнення автора та адресата відбувається не як штучне поєднання автора та реального або потенційного реципієнта, а як позиціонування автора як такого ж суб'єкта, як і всі реципієнти. Автор не протиставляє себе адресатам, а підкреслює тотожність комунікативних позицій учасників комунікативного акту.

У цьому разі займенник «ми» вказує на отожднення автора з потенційними читачами та окреслює коло суб'єктів, що узагальнено в тексті, напр.: *Єдине, дорогі друзі, що засмучує – це надвисока ціна, це той кривавий рахунок, який нам, українцям, виставив Кремль за наше природне право самим будувати своє життя <...> Бо ми з вами, український народ і вся Україна, вступаємо в іншу історичну епоху* (Промова з нагоди запровадження безвізового режиму з ЄС 10.06.2017 р.);

Ми, українці, «живий вогник у сім'ї європейських народів і діяльні співробітники європейської цивілізаційної праці». Так казав Іван Франко (Інавгураційна промова Президента України 07.06.2014 р.). Мовець об'єднує себе з народом як українців, український народ і вся Україна, він не відокремлює себе від реципієнтів, а навпаки – виступає від імені узагальненого адресанта. Автор одночасно виступає в активній комунікативній позиції, апелюючи до адресатів, і разом з тим висловлюється як колективний адресант, тобто він певною мірою поєднує функції адресанта та адресата.

У промовах П. Порошенка чинник адресанта передусім актуалізується через авторську позицію, що може бути виражена експліцитно, напр.: *Напередодні Дня Соборності Верховна Рада ухвалила важливий Закон <...>. Мою президентську стратегію, мої пропозиції щодо реінтеграції окупованих територій України. Я дуже дякую за це Верховній Раді, Вам, пане Голово. І для мене дуже важливо було, що закон набрав майже конституційну більшість голосів* (Промова з нагоди

Дня Соборності України та 100-річчя проголошення незалежності УНР 22.01.2018 р.);

Для мене як для Президента єдність країни та нації є такою ж цінністю, як для всіх моїх співвітчизників (Промова з нагоди Дня Соборності 22.01.2015 р.). Мовну особистість політика тут реалізовано через актуалізацію комунікативної та соціальної ролі Президента України. З увиразненням прагматичного аспекту використано відповідні форми займенників (*мою, мої, я, мене*) та дієслівні форми, що є одним зі способів репрезентації внутрішньотекстової діалогічності.

Орієнтація на масового адресата в президентських промовах набуває специфічної форми: автор часто звертається або апелює не до реципієнтів взагалі, а конкретно до реципієнтів відповідної групи, напр.: **Славні українські воїни! Вся країна дякує вам за те, що даруєте нам цю мирну святкову ніч** (Новорічне привітання Президента України 31.12.2016 р.);

Шлю щирі святкові поздоровлення нашим міжнародним партнерам. (...) Ще раз вітаю сотні тисяч українців, які вже скористалися безвізом. І мільйони, яким він ще стане в нагоді (Новорічне привітання Президента України 31.12.2017 р.). Масовий адресат є цільовою групою громадськості, до якої звертається конкретний політик від власного імені.

Комунікативною метою мовця є об'єднання, згрупування всіх реципієнтів в одну спільноту, навколо певної ідеї, тобто консолідація. Для увиразнення її ефекту мовець вдається до семантичних засобів вираження об'єднання. Так, П. Порошенко став першим президентом, який привітав народ трьома мовами: українською, російською і кримськотатарською напр.: *Гаслом минулого року стали слова «Єдина країна» – «Единая страна» – «Бір девлет».* Важкі випробування зміцнили нас. Як народ ми стали нерозлийвода, ще міцніше згуртувалися в політичну українську націю. (...) Ян'и йлилиз хайирли олсун, азіз ватандашлар! С Новым годом, дорогие соотечественники! З Новим роком, дорогі співвітчизники! (Новорічне привітання Президента України 31.12.2014 р.). Комунікативно-прагматичний вплив на масового адресата підкреслюється використанням саме мов трьох народів України.

Промови Президента України Петра Порошенка часто рясніють цитатами з творів української та зарубіжної літератури, що репрезентовано текстовою категорією інтертекстуальності та підкреслено прагматичним впливом на аудиторію реципієнтів. Мовець демонструє освіченість, власний інтелектуальний рівень, цитуючи видатних письменників, в тому числі й зарубіжних, напр.: *Хай збудеться пророцтво Шевченка: «І на оновленій землі врага не буде супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі!»* (Новорічне привітання Президента України 31.12.2014 р.);

Я бажаю, щоб в здоров'ю, в мирі, з братньою любов'ю, відтепер ішов нам час. Щирій праці Бог допоможе! Дай вам Боже все, що гоже! Ці слова Івана Франка не залишають сумніву, що все у нас буде добре! (Новорічне привітання Президента України 31.12.2015 р.);

Але я це зроблю і я хотів би згадати слова українського класика Василя Симоненка: «Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекареслить мій народ!» (Виступ на прес-конференції «Стратегія-2020» 25.09.2014 р.);

Як сто тридцять років тому написала Леся Українка: «<...> Вже й кутя і узвар на столі <...> Кожному хочеться сказати щось радісне, кожний почуває себе щасливим і повним надії <...> Як любо, урочисто-спокійно лунає те спільне:

«Святий вечір!..» – традиція, яка в ньому так душевно змальована, – живе й понині. (Різдвяне привітання Президента України 06.01.2014 р.);

«Синій, як море, як день – золотий – з неба і сонця наш прапор ясний», – писав великий український поет **Олександр Олесь**. Це фарби нашого прапора не лише мирні, але й сильні. (Виступ на церемонії урочистого підняття Державного Прапора України 23.08.2014 р.);

Ну що на це скажеш? «Нехай собі як знають, божеволіють, конають, – а нам своє робить!» І хоча **це рядок вже радянського Павла Тичини**, він цілком годиться як наша відповідь росіянам. (Промова до Дня Незалежності 24.08.2017 р.). Обов'язковими елементами цитування є паспортизація – вказівка на автора або першоджерело тексту. Мовець не розраховує, що адресат знає джерело цитування, тим самим демонструючи власну інтелектуальну перевагу. При цьому справжня обізнаність президента в текстах відомих класиків – під сумнівом, оскільки всі промови є підготовленими й без елементів спонтанності. Вони написані фахівцями з потужної прес-служби, які прагнуть посилити імідж політика як інтелектуала.

Отже, комунікативно-прагматичний підхід визначає ракурс сучасних наукових розвідок тексту, уможливорює врахування екстралінгвальних чинників під час аналізу тексту, дає змогу виявити впливовий потенціал суб'єктів мовлення та реакцію адресатів. Слід зазначити, що в промовах Президента України використано широкий спектр стилістичних (лексичних та синтаксичних) та семантичних засобів впливу на аудиторію реципієнтів. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в аналізі мовленнєвих жанрів політичних текстів в українській політичній комунікації.

Література:

1. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке: учебное пособие. М. : Флинта : Наука, 2005. 416 с.

2. Мойсієнко А.К. Текст як аперцепційна система. Мовознавство. 1996. № 5. С. 20–25.
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
4. Седов К.Ф. Дискурс и личность: Эволюция коммуникативной компетенции. М.: Лабиринт, 2004. 320 с.
5. Вихованець І.Р. Модальність. Українська мова: Енциклопедія. К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. С. 338–339.
6. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Вид. 3-тє, випр. і доп. Донецьк: ДонНУ, 2008. 294 с.
7. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.

Назаренко О. Н. Коммуникативно-прагматический аспект речи Президента Украины

Аннотация. Стаття посвящена аналізу тексту виступлений Президента України в комунікативно-прагматическом аспекте. Проанализированы типы адресантов и определены структурные и семантические маркеры речевого воздействия на адресата, что является одним из способов репрезентации внутритекстовой категории диалогичности.

Ключевые слова: комунікативно-прагматический аспект, речь Президента Украины, адресант, адресат.

Nazarenko O. Communicative-pragmatic aspect of the speeches of the President of Ukraine

Summary. The article is devoted to the analysis of the text of the speeches of the President of Ukraine in the communicative and pragmatic aspect. The types of addressees are analyzed and the structural and semantic markers of speech influence on the addressee are defined, which is one of the ways of representing the intertextual category of dialogism.

Key words: communicative-pragmatic aspect, speech of the President of Ukraine, addressee, addressee.